

УДК 378.4:316.46

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.27>**О. І. Беспарточна**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Т. Б. Поясок

доктор педагогічних наук,
професор кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Статтю присвячено визначенню та теоретичному обґрунтуванню необхідності та методів формування лідерських якостей у майбутніх психологів у закладах вищої освіти. Акцентовано увагу на тому, що формування лідерських якостей майбутнього психолога визначається новими суспільними викликами, пов'язаними зі зміною суспільного життя, інформаційною та технологічною наповненістю, упровадженням віддаленого виконання робіт, зниженням комунікативних навичок. Здійснено аналіз підходів до вивчення проблеми лідерства у зарубіжних наукових дослідженнях.

Доведено необхідність формування лідерських якостей у майбутніх психологів у процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти. На основі студіювання праць науковців уточнено визначення дефініції «лідерство», визначено структуру лідерських якостей психолога; запропоновано методи формування лідерських якостей майбутніх психологів, необхідних для успішної професійної діяльності, життєдіяльності у соціумі.

Проведене дослідження показало, що у сучасній науковій літературі можна виокремити дві протилежні точки зору на проблему лідерських якостей. Згідно з першою, людина має народитися лідером, а навчання та виховання у цьому не відіграють ніякої ролі. Інша точка зору полягає у тому, що лідерські якості розвиваються, хоча для цього їй потрібні певні природжені задатки. Ми більше схильні до другої теорії, наведені нами методи поза навчальної діяльності майбутнього практичного психолога сприятимуть розвитку лідерських якостей, які вкрай необхідні для успішної практичної професійної діяльності. Позааудиторна робота сприяє формуванню лідерських якостей особистості завдяки професіоналізації всіх виховних впливів. За правильною її організації здобувають практичний досвід, можливість до самостійних дій, пошуку власного професійного стилю. Ефективними методами формування лідерських якостей майбутніх психологів є соціально-психологічний тренінг, ситуаційне моделювання, рольова гра, мозковий штурм; додаткові спецкурси з розвитку лідерства; організація наукових спільнот, клубів лідерів, педагогічних студій, творчих семінарів, вебінарів із лідерства, лідерських майстерень тощо.

Підвищення ефективності формування лідерських якостей у майбутніх психологів можливе у разі формування позитивної мотивації до позанавчальної діяльності, упровадження інноваційних методів та організаційних форм навчання за умови творчої співпраці викладачів та студентів, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, готовності викладачів до розроблення та застосування тренінгових програм тощо.

Ключові слова: підготовка майбутнього психолога, лідерські якості, психологія лідерства, структура лідерських якостей.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві виникає протиріччя між потребою держави у висококваліфікованих кадрах, спроможних уміло управляти підрозділом, бути лідерами своїх колективів, і реальним рівнем професійно-особистісної підготовки, яку здобувають випускники закладів вищої освіти. Одним із найбільш ефективних засобів актуалізації та розвитку лідерських якостей фахівців є соціально-психологічний тренінг, тому число звернень представників бізнес-галузі до практичних психологів із метою розвитку лідерських якостей невідомо зростає. Ураховуючи потреби суспільства і ринку праці

у фахівцях із високими лідерськими якостями та низький рівень готовності педагогічних працівників до їх формування у процесі професійної підготовки, виникає необхідність посилення практичної підготовки майбутніх психологів у плані орієнтації на формування у них лідерських якостей, оскільки саме вони у професійній діяльності будуть затребувані як лідери-тренери.

Зважаючи на означені тенденції та недостатність теоретичного розроблення цієї проблеми в психолого-педагогічній літературі, існуючу потребу в удосконаленні системи професійної підготовки психологів, зокрема розвитку

їхніх лідерських якостей, вважаємо актуальним удосконалення процесу формування лідерських якостей під час підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему лідерства і лідерських якостей у психологічній науці досліджували в рамках психології менеджменту, діагностики та розвитку лідерського й управлінського потенціалу. Професійну підготовку психолога сучасні дослідники розглядають через розвиток у майбутніх фахівців професійного мислення (С. Максименко, В. Панок та ін.), соціальної активності (О. Бондаренко, М. Гуліна, Д. Пенішкевич, В. Сагарда, Д. Стрункіова та ін.), професійної креативності (С. Марков, В. Моляко та ін.), професійної компетентності (І. Зязюн, В. Панок, В. Рибалка, М. Шаплавський та ін.), критичності мислення, здібностей до прогнозування, імпровізації, інноваційності (М. Бауер, М. Іванчук, Л. Карамушка, С. Максименко та ін.), формування творчого потенціалу особистості, вплив мотивації на формування майбутнього психолога-практика (Ж. Вірна, І. Іщук, О. Киричук, В. Ковальов, В. Рибалка та ін.), формування пізнавальної активності (Т. Алексєєнко та ін.), розвиток загальної та психологічної культури (В. Рибалка та ін.), підходи, категорії і поняття майбутньої практичної психології (З. Кісарчук, П. Лушин, С. Максименко, В. Панок та ін.), положення про механізми самореалізації особистості (А. Адлер, Б. Ананьєв, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.), концепції професійної взаємодії психолога та педагога (Т. Леві, А. Маркова, А. Прихожан та ін.), проблеми розвитку лідерських якостей (Б. Головешко, А. Зоріна, А. Іващенко, Л. Кайдалова та ін.).

Феномен розвитку лідерства виступає класичною соціально-психологічною проблемою та є предметом дослідження як вітчизняних, так і закордонних науковців. Зарубіжна психологія розглядає проблему лідерства на підґрунті базових підходів до вивчення особистості, що узагальнено в табл. 1.

На основі аналізу джерельної бази визначено, що у переважній більшості наукових праць досліджується питання ролі лідерства у сучасному суспільстві, визначаються шляхи вдосконалення лідерських якостей, тоді як дослідженню формування лідерських якостей у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки приділено недостатньо уваги.

Мета статті – проаналізувати та обґрунтувати необхідність формування лідерських якостей у майбутніх психологів під час професійного навчання та запропонувати методи підвищення їхньої лідерської компетентності.

Виклад основного матеріалу. Стратегічним завданням філософії сучасної освіти є формування конкурентоздатного фахівця, який опанував основи наук, володіє новітніми способами сприйняття та передачі інформації, сформований і практично підготовлений у професійному, світоглядному контекстах [8, с. 2]. У сучасній науковій літературі можна виокремити дві протилежні точки зору на проблему лідерських якостей. Згідно з першою, стверджується, що людина має народитися лідером, а навчання та виховання у цьому не відіграють ніякої ролі. Інша точка зору полягає у тому, що лідерські якості розвиваються, хоча для цього й потрібні певні природжені задатки [1]. Професійне становлення майбутнього практич-

Таблиця 1

Підходи до дослідження лідерства у зарубіжній психології

№ з/п	Підходи до вивчення лідерства	Наукові представники	Провідна ідея підходу
1	Персоналістичний підхід	Б. Басс, Е. Боргатта, Ф. Гальтон, С. Клубек, А. Менегетті	Виокремлення універсальних лідерських якостей, що дають змогу особистості бути успішним у будь-яких видах діяльності
2	Ситуаційний підхід	Ф. Фідлер, Дж. Хемфілл	Нівелювання лідерських проявів за розуміння вагомості проявів лідерства
3	Поведінковий підхід	К. Левін, Р. Лайкерт, У. Бланк, К. Джиб, Р. Стогділл, С. Шартл	Приділення особливої уваги лідерським стилям, характеру взаємодії між лідером та його однодумцями
4	Інтеракціоністський підхід	Г. Гренсон, Г. Вульф, Г. Зан, Ф. Хейдер, Е. Холландер	Розгляд лідерства як процесу обміну, у якому лідери та їхні однодумці знаходяться у взаємозалежних відносинах із постійним впливом один на одного
5	Мотиваційно-ціннісний підхід	С. Кучмарські, Т. Кучмарські, А. Маслоу, Т. Мітчелл	Дослідження цінностей та мотивів лідера і його однодумців

ного психолога розпочинається у закладі вищої освіти. Аналіз освітніх компонентів освітньо-професійних програм провідних закладів вищої освіти зі спеціальності 053 «Психологія» дав змогу констатувати певну недостатність приділення уваги формуванню лідерської компетентності майбутніх психологів, що не може не турбувати дослідників. Так, Н. Дятленко, розглядаючи лідерські якості студентів-психологів як складник їхньої професійної компетентності, зазначає, що досі у закладах вищої освіти України не склалося чіткої системи формування професійної компетентності студентів з урахуванням їхнього лідерського потенціалу та цілеспрямованої програми розвитку лідерських якостей майбутніх психологів [5, с. 4].

О. Романовський зазначає, що якості особистості, які забезпечують здатність до лідерства, можна поділити на чотири основні групи. До когнітивно-емоційних якостей відносяться когнітивний, емоційний та соціальний інтелект особистості; до морально-вольових якостей – рівень морального розвитку, спрямованість на успіх, цінності особистості; до соціально-комунікативних – комунікативні та організаційні здібності, емпатія, вміння налагоджувати взаєморозуміння, відкритість новому соціальному досвіду; до індивідуально-парадоксальних якостей належать такі риси особистості, що традиційно не відносяться науковцями до лідерських, але не лише не заважають лідерам виконувати їхні функції, а й дають змогу досягати більшого й формувати неповторний лідерський стиль [9, с. 8].

Д. Алфімов зазначає, що узагальнені властивості лідера полягають у створенні нового бачення розв'язання проблеми, успішному впливі на послідовників у напрямі досягнення групою або організацією цілей [2, с. 50]. Лідерство – це складний соціально-психологічний процес групового розвитку, у результаті якого й відбувається виникнення та диференціація групової структури, її оптимізація й безперервне вдосконалення. Обов'язковою умовою лідерства є посідання влади в конкретних формальних або неформальних організаціях різних рівнів і масштабів. Але в усіх випадках лідер має соціальну й психологічну, емоційну опору в суспільстві або в колективах людей, які за ним йдуть. Лідерство – найбільш вивчений і найменш зрозумілий конструкт у соціальній психології [4, с. 143].

Із метою розвитку лідерських якостей майбутнього психолога в освітньому процесі закладу вищої освіти необхідно вирішити такі завдання:

– вироблення особистої вмотивованості, стійкого бажання бути лідером, впевненості у собі, готовності приймати рішення і брати на себе відповідальність, послідовності і наполегливості в реалізації цілей, усвідомлення власної сили, віри в досягнення мети;

– розвиток індивідуальних інтелектуальних і моральних лідерських якостей, таких як професійна компетентність, порядність, розвинений інтелект, що виявляється в аналітичності, швидкості розуміння суті проблеми, гнучкості розуму, передбачливості, вмінні планувати і ставити цілі;

– забезпечення соціальної компетентності лідера і його доброзичливості у відносинах із колективом. Це передбачає культуру спілкування, вміння ясно і чітко виражати думки, коректно вислуховувати підлеглих, робити зауваження, давати поради, повагу до гідності інших людей, вміння розуміти їх, перейматися їхніми турботами і проблемами, надавати їм підтримку;

– набуття вміння і навичок швидко і правильно оцінювати ситуацію, знати й урахувати особливості, інтереси, запити та очікування всіх членів колективу.

Аналіз літературних джерел дав змогу визначити такі показники лідерства: стресостійкість, мотивація досягнення, комунікативність та саморегуляція. Лідерські якості – це поєднання стійких індивідуальних особливостей особистості, завдяки чому спільнота визнає право приймати відповідальні рішення у суттєвих для оточуючих ситуаціях, відігравати центральну роль в організації спільної діяльності, налагодженні взаєморозуміння та взаємовідносин.

Під розвитком лідерських якостей у майбутніх психологів ми розуміємо процес розвитку мотивації до лідерства, становлення Я-концепції, розвитку міжособистісної емпатії та комунікативної компетентності, компетентності у питаннях керівництва та професійної взаємодії, що припадає на час навчання у закладі вищої освіти.

Лідерська позиція – це комплексне, відносно стійке, динамічне особистісне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей та до самої себе у складності соціальних відносин. Зовнішньо вона виявляється у лідерській поведінці і діяльності. Внутрішньо лідерська позиція зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості. Структура лідерської позиції особистості містить три основних компоненти: когнітивний (знання про себе та інших, про лідерство і лідерів, пролідерські вміння, навички, переконання); мотиваційно-емоційний (мотиви лідерства, потреби, емоції, ціннісні ставлення); діяльнісно-поведінковий (дії, вчинки, діяльність, лідерська поведінка) [10].

На основі здійсненого аналізу сучасних наукових уявлень щодо змісту понять лідерства та лідера, особливостей та вимог суспільної діяльності, які зумовлюють необхідність наявності у психологів лідерських якостей, підходів до визначення переліку лідерських якостей особистості, ми

пропонуємо власну психологічну структуру лідерських якостей майбутнього психолога (рис. 1).

К. Левін зазначав, що перед сучасним закладом вищої освіти стоїть завдання повноцінного розвитку особистості, який передбачає всебічне виявлення її потенціалу, здібностей, талантів; стимулювання саморозвитку, підвищення пізнавальної активності та позитивної мотивації навчання. Акцент педагогічної та психологічної науки переноситься на особистісний чинник, забезпечення особистісно значущого навчання, виявлення та реалізацію здібностей людини, а тому на часі не лише перебудова методів і форм роботи, а й принципів, підходів до виховання і навчання студентів [6, с. 193].

Базова ідея розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів полягає у створенні спеціально організованих умов для розвитку як активної громадянської позиції, так і актуалізації лідерського потенціалу. Саме розвиток лідерських якостей майбутніх психологів відбувається шляхом самопізнання та корекції її у процесі педагогічної діагностики професійно-особистого розвитку, формування позитивного лідерського досвіду шляхом використання тренінгових занять, моделювання майбутньої професійної діяльності.

Л. Зубанова зазначає, що лідерський потенціал людини залежить від її здатності ініціювати потрібні взаємодії і очікування [3, с. 166]. Професійна підготовка майбутніх психологів формує професійно значущі якості та забезпечує готовність до майбутньої професійної діяльності, включає загальнотеоретичну і наукову підготовку, методологію, методики і технології практичної психології для успішної професійної діяльності, але недостатньо приділяє уваги розвитку такого важливого чинника для подальшої професійної діяльності, як лідерські якості.

Формування лідерських якостей майбутнього практичного психолога ми розуміємо як педагогічно виважений, організований процес цілеспрямованого розвитку індивідуально-психологічних

особливостей особистості студента, що дає змогу інтегруватися у соціально-професійне середовище, опановуючи певну лідерську позицію, виконуючи лідерську роль, займаючи певну лідерську позицію будь-якого колективу чи групи.

Варто зазначити, що формування лідерських якостей майбутніх психологів – це не стихійний, а цілеспрямований процес навчання, що потребує комплексного впровадження у фахову підготовку, причому як у навчальній, так і позанавчальній роботі.

Оскільки у закладах вищої освіти широко поширеною є позанавчальна діяльність студентської спільноти, це має сприяти не лише соціалізації особистості, а й розвитку лідерського потенціалу. Основною формою розвитку лідерського потенціалу студентів є активне залучення їх до суспільно-корисної діяльності, що дає змогу коригувати світогляд, змінювати самооцінку (наприклад, долучатися до волонтерської роботи). Процес отримання нового досвіду завдяки активній участі майбутніх психологів у позанавчальній діяльності ґрунтується на використанні різноманітних методичних прийомів: групова дискусія, ролеві ігри, невербальні методики, моделювання ситуацій. Реалізація принципів активності, діяльності, зворотного зв'язку, рефлексії соціально-психологічного тренінгу забезпечує поліпшення психологічного клімату та реалізацію умов формування лідерських якостей.

Досить ефективною формою роботи з розвитку лідерських якостей у студентській спільноті є соціально-психологічний тренінг, що поєднує у собі різні форми групової роботи, які спрямовані на мобілізацію особистісного потенціалу особистості, особистісне зростання. Застосування психологічного тренінгу з комбінуванням різних форм і методів навчання, із ситуаційним моделюванням, рольовою грою, мозковими штурмами та командною взаємодією забезпечує ефективність розвитку лідерських якостей. Майбутні психологи після проходження психологічного тренінгу набу-

Рис. 1. Структура лідерських якостей майбутнього психолога

вають таких умінь, як: виявлення власного лідерського потенціалу, проведення аналізу ресурсів і обмежень для нарощування лідерського потенціалу; користування прийомами, методами придбання авторитету в колективі; використання на практиці прийомів та технік створення персонального бренду та формування іміджу лідера; використання технології зміцнення лідерських позицій в емоційно напружених, проблемних та конфліктних ситуаціях; володіння навичками здійснення самоаналізу та активним стилем спілкування, умінням установлювати і підтримувати відносини партнерства, використанням творчого підходу до вирішення проблем; володіння техніками і методами регуляції власного емоційного стану [7, с. 6].

Для більш якісного розвитку лідерських якостей майбутніх психологів ми також пропонуємо введення відповідних додаткових спецкурсів; наукових спільнот, клубів лідерів; педагогічних студій, творчих семінарів, вебінарів із лідерства, лідерської майстерні, що дадуть змогу не лише сформувати знання про феномен лідерства, а й зрозуміти значимість лідерських якостей для досягнення успіху у подальшій професійній діяльності, набуття соціально-психологічного досвіду та підвищення соціально-психологічної компетентності у процесі групової роботи, що гармонійно доповнюватиме фахову підготовку за освітньо-професійною програмою 053 «Психологія». Знайомство з дидактичними розробками, адаптованими під професійну діяльність майбутніх психологів, дає змогу створити мотиваційне підґрунтя для їх подальшого самопізнання та саморозвитку. Під час планування та організації цілеспрямованої і системної діяльності щодо розвитку лідерських якостей майбутніх психологів необхідне розуміння характеру цілісного педагогічного процесу, враховуючи відповідні взаємопов'язані компоненти освітнього процесу.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізувавши загальні закономірності формування лідерських якостей майбутнього психолога, можна сказати, що лідерство перш за все пов'язано з особистісними якостями. Якщо людина оволоділа цими якостями або вони закладені в неї з народження, вона зможе ефективно, а головне, не використовуючи формальну владу, вести послідовників у правильному напрямі для досягнення спільних цілей. У сучасній науковій літературі можна виокремити дві протилежні точки зору на проблему лідерських якостей. Згідно з першою, людина має народитися лідером, а навчання та виховання у цьому не відіграють ніякої ролі. Інша точка зору полягає у тому, що лідерські якості розвиваються, хоча для цього й потрібні певні природжені задатки. Ми більше схильні до другої теорії, наведені нами методи позанавчальної діяльності

майбутнього практичного психолога сприятимуть розвитку лідерських якостей, які вкрай необхідні для успішної практичної професійної діяльності. Позааудиторна робота сприяє формуванню лідерських якостей особистості завдяки професіоналізації всіх виховних впливів. За правильної її організації здобувають практичний досвід, можливості до самостійних дій, пошуку власного професійного стилю. Ефективними методами формування лідерських якостей майбутніх психологів є соціально-психологічний тренінг, ситуаційне моделювання, рольова гра, мозковий штурм; додаткові спецкурси з розвитку лідерства; організація наукових спільнот, клубів лідерів, педагогічних студій, творчих семінарів, вебінарів із лідерства, лідерських майстерень тощо.

Підвищення ефективності формування лідерських якостей у майбутніх психологів можливе у разі формування позитивної мотивації до позанавчальної діяльності; упровадження інноваційних методів та організаційних форм навчання за умови творчої співпраці викладачів та студентів, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, готовності викладачів до розроблення та застосування тренінгових програм тощо.

Перспективою подальших наукових пошуків є розроблення структурно-функціональної моделі формування лідерських якостей у процесі професійної підготовки майбутніх психологів із використанням інноваційних та інтерактивних технологій, спрямованих на інтерактивну взаємодію, розширення компетентності як у професійному, так і в комунікативному аспектах, на самостійний пошук інформації, презентацію продуктів своєї діяльності, на розвиток аналітичного й критичного мислення, ініціативи та творчості.

Список використаної літератури:

1. Адаир Д. Искусство управлять людьми и самим собой. Москва : Эксмо, 2007. 656 с.
2. Алфімов Д.В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2010. Вип. 11(64). С. 44–51.
3. Зубанова Л.Б. Сущность лидерства и возможность формирования его потенциала. *Педагогическая наука и образование*. 2007. № 2. С. 53–57.
4. Ковальчук В.І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. Вип. 11. Ч. 1. С. 101–111.
5. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів : монографія / наук. ред. О.М. Лозова. Вінниця : Віндрук, 2014. 184 с.
6. Левин К. Теория поля в социальных науках. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 368 с.

7. Розвиток лідерських якостей: програма тренінгу / упоряд. А.Б. Мудрик, Х.Ю. Шишкіна. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 120 с.
  8. Романовський О.Г. Формування конкурентоздатного спеціаліста як стратегічна задача філософії сучасної освіти. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2008. № 3. С. 3–9.
  9. Теорія і практика формування лідера : навчальний посібник / О.Г. Романовський та ін. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. 100 с.
  10. Хмизова О.В. Формування лідерської позиції у майбутніх вчителів на засадах гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського. *Школа першого ступеня: теорія і практика*. 2007. Вип. 21. С. 282–291.
-

Bespartochna O., Poyasok T. Formation of leadership qualities in future psychologists

The article is devoted to the definition and theoretical substantiation of the need and methods of formation of leadership qualities in future psychologists in higher education institutions. The attention that the formation of the future leadership of psychologist determined new social challenges associated with changes in social life, information and technological fullness, the introduction of remote performance, reduced communication skills. The analysis of approaches to the study of leadership in international research.

The necessity of forming leadership in the future psychologists in the course of training in higher education. Based on the study of the works of scientists, the definition of the definition of «leadership» are specified, the structure of leadership qualities of a psychologist is determined; methods of formation of leadership qualities of future psychologists necessary for successful professional activity, vital activity in a society are offered.

The purpose of the article is to analyze and substantiate the need for the formation of leadership qualities in future psychologists during professional training and to propose methods to increase their leadership competence.

The study showed that in the modern scientific literature we could distinguish two opposing views on the problem of leadership qualities. According to the first, a person must be born a leader, and education and upbringing do not play any role in this. Another point of view is that leadership qualities develop, although this requires certain innate inclinations. We are more inclined to the second theory; our methods outside the educational activities of the future practical psychologist will promote the development of leadership qualities that are essential for successful practical professional activity. Extracurricular work contributes to the formation of leadership qualities of the individual through the professionalization of all educational influences. With the right organization, they gain practical experience, opportunities for independent action, finding their own professional style. Effective methods of forming leadership qualities of future psychologists are socio-psychological training, situational modeling, role play, brainstorming; additional special courses on leadership development; organization of scientific communities, leaders' clubs; pedagogical studios, creative seminars, leadership webinars; leadership workshops, etc.

Improving the effectiveness of the formation of leadership qualities in future psychologists is possible in the case of the formation of positive motivation for extracurricular activities; introduction of innovative methods and organizational forms of teaching under the condition of creative cooperation of teachers and students, subject-subject interaction, readiness of teachers to develop and apply training programs, etc.

Key words: *training of future psychologist, leadership qualities, psychology of leadership, structure of leadership qualities.*